

ARAB VA O'ZBEK TILLARIDA RANG BILDIRUVCHI SO'ZLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Ravshanova Risolat,
*Oriental universiteti Filologiya fakulteti
arab tili yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

*Ilmiy rahbar: N.Ahmedova,
f.f.n., dotsent*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18733221>

Annotatsiya. Maqolada arab va o'zbek tillarida rang-tus leksemalari lingvomadaniy jihatdan tahlil qilingan. Ranglarning til va madaniyatdagi ahamiyati, ularning semantik xususiyatlari, shuningdek, bu ranglarning madaniy va falsafiy ma'nolari o'rganilgan. Arab va o'zbek tillaridagi asosiy rang nomlari, ularning konnotatsiyalari va madaniy ahamiyati tahlil qilinadi. Ranglar va ularning ramziy ma'nolarini o'rganish orqali har ikki xalqning madaniy merosi va dunyoqarashi tavsif qilindi. Arab va o'zbek tillarida rang bildiruvchi leksemalar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlar atroflicha aniqlandi.

Kalit so'zlar: *lexemes denoting color, color names, linguocultural analysis, symbolic meaning of colors, language and culture, semantics of colors.*

Annotation. *This article is dedicated to the comparative analysis of color terms in Arabic and Uzbek languages. The article examines the significance of colors in language and culture, their semantic characteristics, and the cultural and philosophical meanings associated with these colors. The main color terms in Arabic and Uzbek, their connotations, and cultural significance are analyzed. Through the study of colors and their symbolic meanings, the article aims to reflect the cultural heritage and worldview of both peoples. Similarities and differences between color terms in Arabic and Uzbek languages, as well as the lexical-grammatical features of color expressions, are emphasized.*

Keywords: *color terms, color names, semantic analysis, cultural significance, symbolic meaning of colors, language and culture, semantics of colors, comparative analysis, lexical features, grammatical analysis.*

Til madaniyat tashuvchisi bo'lib, u ajdodlardan avlodlarga milliy madaniyat xazinasini meros qilib qoldiradi. Til madaniyatning quroli, vositasi sanalib, xalq madaniyati vositasida inson shaxsiyatini, til sohibini shakllantiradi. Demak, til va madaniyat bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, til birliklari o'zida madaniyatni aks ettiradi. Rang-tus bildiruvchi leksemalar har bir tilning lingvistik va madaniy merosini aks ettiradi. Ranglar tilda xalqning hayot tarzini, madaniyatini, an'alarini va falsafiy qarashlarini ham ifodalaydi. Arab va o'zbek tillaridagi rang nomlarini o'rganish hamda ularning mazmun-mohiyatini tushunish madaniy o'ziga xosliklarni anglashga yordam beradi. Ushbu maqolada biz arab va o'zbek tillarida ishlatiladigan rang-tus bildiruvchilarni tahlil qilib, ularning o'xshashlik va farqlari, semantik xususiyatlari hamda madaniy ahamiyatini ko'rib chiqamiz.

Ranglar qadimiy davrlardan beri turli xalqlarning til va madaniyatida o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Shuningdek, tarixiy sharoitlar, iqlim va geografik joylashuv ham rang nomlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan birga, ranglarning tilda qanday ishlatilishi va madaniy kontekstda qanday ma'no kasb etishi har bir xalqning o'ziga xos dunyoqarashini aks ettiradi.

Arab va o'zbek tillarida ishlatiladigan asosiy rang nomlari quyidagilardir:

أبيض (abyad) – arab tilida oq rangini bildiradi va u arablarda poklik, tinchlik va nur ramzidir. Islom dinida oq rang poklik va jannat ramzi sifatida muhim o'rinni egallaydi. O'zbek tilida ham xuddi shunday: oq - poklik, tinchlik va quvonch ramzidir. Masalan, oqlik, oq o'rar, ona sutidek oq, oq ot yoki kelinlarning oq libos kiyishlari.

أسود (aswad) – arab tilida qora rangni ifodaydi va bu rang qorong'ulik va kuch ramzidir. Arab madaniyatida qora rang kuchli va mustahkam shaxsni ifodalash uchun ham ishlatiladi. O'zbek tilida ham qora rang qorong'ilik, kuch, ba'zida motam ramzi. Alisher Navoiy ijodida qora rang ham o'z o'rniga ega. Adabiyotshunos olim Ibrohim Haqqulning “Yana qora rang talqini haqida” maqolasida keltirilishicha, Navoiy asarlarida “qora” buyuklik, ulug'lik ma'nolarini bildirgan.

أحمر (ahmar) - qizil rang. Arablarda olov va jasorat ramzi. Shuningdek, u muhabbat va hayot bilan ham bog'liqdir. Yaqin Sharqda boshqa madaniyatlar singari sevgi bilan bog'lanadi. Shu bilan birga, ehtiyotkorlik yoki g'azabni ham ifodalaydi. O'zbek tilida esa qizil yorqinlik va hayot, shuningdek, energiya ramzi hisoblanadi. Xususan, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” asarida qizil rangga bo'lgan alohida munbosabatni kuzatish mumkin. “Qizil” faqatgina go'zallik emas, Sharq madaniyatida quyosh ramzi hamdir. Bu hodisani yapon, koreys, xitoy mifologiyasi va adabiyotida ham kuzatish mumkin.

أخضر (akhḍar) - yashil rang. Arab olamida hayot, tabiat va din ramzi. Yashil rang Islom olamida muhim o'rinni egallaydi, chunki u jannat va poklikni ifodalaydi. Ko'pchilik arablar bu rangni uyg'unlik va ma'naviyat bilan bog'lashadi. Yashil rang bir qancha davlatlar bayroqlarida Islom ramzi sifatida ishlatiladi. Bular Afg'oniston, Jazoir, Eron, Pokiston, Saudiya Arabistoni va Shri-Lanka. Yashil rang boy tabiatni, hayotni, dam olishni, vohani ifodalaydi. Yashil rangdagi toshlar hayotiy bardoshlik, farovonlik, baxt va ishdagi muvaffaqiyatni olib keladi deyishadi. Aynan yashil toshlardan yasalgan zebziyatlar musulmonlar orasida eng mashhur va talabgir hisoblanadi. Musulmon lirigi Amir Xusrav Dehlaviy o'zining “Sakkiz jannat bog'i” nomli asarida bu rangni kuylagan. O'zbek tilida esa yashil - tabiat, o'sish va yangilanish ramzidir. Yashillik xalqimizda bahor, uyg'onish, harakat, ezgulik bilan aloqador holda tasavvur etiladi. Hatto kishilarga uzoq umr, tiriklik baxsh etadigan Xizr ham yashil kiyimda tasavvur etilishi yaxshi ma'lum. Ammo yashilning yana bir mifologik ma'nosi bo'lib, u narigi dunyo bilan bog'lanadi.

Arab tilida أصفر (asfar) - sariq rangni ifodalaydi va arab madaniyatida quyosh, yorug'lik, boylik, ba'zan xavf va ehtiyotkorlikni bildiradi. O'zbek tilida esa sariq rang kuz, boylik, farovonlik va ba'zan sog'inchni ifodalaydi. Qadimdan ota-bobolarimiz sariq rangni sariq kasalga davo deb hisoblab kelishgan. Shuning uchun bemorga sariq libos kiydirishgan va bemor yotgan xonani sariq rangli buyumlar bilan jihozlashgan. Payg'ambarimiz Muhammad (S.A.V) ham kasal ko'rgani borganlarida sariq salla o'rab borganlar. Chunki sariq rang – quyosh nuri, iliqlik, ko'tarinki ruh ramzi. Biroq Navoiyning lirik qahramoniga sariq rang shifo bermaydi, aksincha, ma'shuqaning sariq to'ni uning dardini yanada avj olishiga sabab bo ladi. Ayriqliqdan alamli qon yoshlari to'ka-to'ka lirik qahramon xastalanib, yuzlari sarg'aya boradi.[O'tanova, 2006, 51]

أزرق (azraq) - ko'k rang. Arablarda osmon va dengiz bilan bog'liq ramziy ma'no bildiradi. Bizning yurtda esa ko'k rang - tinchlik, osmon va ba'zida muqaddaslik ramzi. Arab tilida binafsharang “بِنْفَسَجِي” (banafsaji) so'zi bilan ifodalanadi. Arab tilida binafsharang odatda chuqur, boy ma'no anglatadi va ko'pincha hashamat, boylik va jozibadorlik bilan bog'lanadi. O'zbek madaniyatida ham bu rang joziba, hashamat va ruhiy chuqurlikni aks ettiradi. Pushti rang arab tilida وردِي (vardi) deb yoziladi. Arab madaniyatida pushti rang, asosan, iliqlik, ayollik va ijobiy tuyg'ular bilan bog'liq. O'zbeklarda esa iliqlik, samimiyat va quvonchni ifodalaydi.

Kulrang arab tilida — رمادي (ramadi) tarzida ifodalanadi va u sirlilikni, ruhiy xotirjamlik va tinchlikni ifodalaydi. Kulrang arablar uchun baxtsizlik va yomonlikning ramzi bo'lsa, jigarrang yemirilish, qarilik va ruhiy tanazzul, zodagonlikdan uzoqlik ramzi hisoblangan. O'zbek tilida ham kulrang tinchlik, sirlilik va xotirjamlikni ifodalaydi.

Kushush rang — كحلي (kahli) tarzida arab tilida yoziladi va kuch, boylik va hashamatni anglatadi. o'zbek madaniyatida ham huddi shunday, kushush rang kuch, boylik va hashamatni bildiradi. Bu rang odatda aristokratik maqom va kattalikni anglatadi.

Arab tilida rangning to'yinganligi va yorqinligi quyidagi so'zlar yordamida ifodalanadi: ساطع (Sāti') - yorqin rang. Bu so'z rangning juda yorqin va ko'zga tashlanadigan ekanligini bildiradi. Masalan, أصفر ساطع (aşfar sāti') - yorqin sariq. باهت (bāhit) kalimasi esa xira rangni, rangning kamroq to'yingan, xiralashgan yoki biroz oqarganligini bildiradi. O'zbek tilida esa ranglarning xira yoki yorqinligini ifodalovchi maxsus bir kalima mavjud emas. Arab tilida (ألوان دافئة وباردة) (alwān dāfi'a) - issiq ranglarga: qizil, to'q sariq, va sariq kabi ranglar kiradi. Sovuq ranglarga esa ألوان باردة (alwān bārīda) ko'k, yashil, va binafsha kabi ranglar kiradi. O'zbek tilida ham xuddi shunday issiq ranglarga qizil, to'q sariq, sariq kabi ranglar kiradi va ular issiqlik va energiyani bildiradi. Sovuq ranglarga esa ko'k, yashil, binafsha kabi ranglar kiradi va ular tinchlik va sokinlik hissini uyg'otadi. Ko'rinib turibiki, Arab va o'zbek tillarida rang

nomlari ko'p jihatdan o'xshash, ayniqsa ranglarning ramziy ma'nolarida buni yaqqol ko'rishimiz mumkin. Lekin ba'zi ranglarning madaniy konnotatsiyalari farq qilishi mumkin.

Tilshunoslikda ranglarning ramziy mazmunini o'rganish katta ahamiyatga ega. O'zbek tilida ranglar turli kontekstlarda qo'llanilib, o'xshatishlar va ma'nolar orqali ramziy anglashuvlarni yaratadi. Masalan, oq yo'l - kishi yo'lga chiqqanda, unga omad, xavfsizlik va sog'lik tilash ma'nosida ishlatiladi. Qora kun - qiyin, og'ir kunlarni ifodalash uchun ishlatiladi. Yashil chiroq - harakatga ruxsat yoki imkoniyat ochilganini anglatadi, masalan, "biznesda yashil chiroq yonibdi" deganda. Qizil chiroq - to'xtash yoki cheklov mavjudligini bildiradi, ko'pincha xavf yoki ehtiyotkorlik haqida ogohlantirish ma'nosida ishlatiladi. Oq ko'ngil – bu ibora insonning pokiza, samimiy va toza niyatlarini ifodalaydi. "U juda oq ko'ngil odam" deganda mehribon va halol inson nazarda tutiladi. Qora yurak – yomon yoki adolatsiz insonlarga nisbatan qo'llaniladi, masalan, "Bu odam qora yurak ekan". Qora qozon qaynatish – bu ibora oddiy kundalik tirikchilikni, oilani boqish uchun mehnat qilishni anglatadi. Sariq yuz – sariq rang ba'zan kasallik yoki charchoqni ifodalaydi. "Uning yuzi sariq edi" – bu kasal yoki charchaganini ifodalaydi. Moviy tushlar – Orzu-havas va xayollarni ifodalaydi. "Uning moviy tushlari bor edi" deganda, katta orzular nazarda tutiladi. Kulrang hayot – bu ibora zerikarli, qiziqarsiz hayotni ifodalaydi. "Uning hayoti kulrang edi" deganda hayotda zavq yo'qligi nazarda tutiladi. Bu kabi ranglar turli xil his-tuyg'ular va vaziyatlarni ifodalashda qo'llanilib, o'zbek tilini yanada boyitadi va xalq orasida turli ko'rinishlarda ishlatiladi.

Arab tilida ham ranglarga asoslangan iboralar ko'p bo'lib, ular turli ma'nolar va his-tuyg'ularni ifodalashda ishlatiladi. Masalan: Bayda' al-safha – (بيضاء الصفحة) "Oq sahifa" degan ma'noni anglatadi va poklik yoki yaxshi obro'ni bildiradi. Bu ibora halol yoki begunoh odam haqida ishlatiladi. Yavm aswad – (يوم أسود) "Qora kun" degani va juda yomon yoki qayg'uli kunni anglatadi. Bu ibora og'ir va qayg'uli vaziyatlarda ishlatiladi. Al-qalb al-akhḍar – (القلب الأخضر) "Yashil yurak" degan ma'noni anglatadi va yosh yoki umidga to'la, hayotga mehrlil odamni ifodalaydi. Al-vaḥḥājah al-ḥamrā' – (الوهاجة الحمراء) "Qizil ogohlantirish" yoki xavf mavjudligini bildiruvchi belgi sifatida qo'llaniladi. Bu ibora qizil chiroqqa o'xshab ogohlantirish va ehtiyot bo'lish zarurligini anglatadi. Ra's al-ḍarb al-azraq – (رأس الضرب الأزرق) "Ko'k zarba" ma'nosini anglatadi va kutilmagan yoki og'ir zarbani ifodalaydi. As-safha as-sawdā' – (الصفحة السوداء) "Qora sahifa" deb atalib, inson hayotidagi yomon davr yoki fojiali voqealarni ifodalaydi. Yavm al-akhḍar (يوم الأخضر) – "Yashil kun" deb, hayotdagi umidli, yaxshilik keltiradigan davr yoki kunni ifodalaydi. Al-ghayrah al-ḥamrā' – (الغيرة الحمراء) "Qizil rashk" yoki kuchli hasadni anglatadi. Qizil rang bu yerda rashk va his-hayajonni kuchli ifodalash uchun ishlatiladi.

Arab tilidagi bunday iboralar turli ranglar orqali chuqur ma'nolarni ifodalaydi va ko'pincha his-tuyg'ularni yanada ta'sirli ifodalash uchun qo'llaniladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ranglar olamning lisoniy manzaralarini shakllantirishda katta rol o'ynaydi, zero, turli lingvomadaniy jamoalarda har bir rang ma'lum assotsatsiyalar, u yoki bu rangga oid rangga oid tasavvurlar mavjud deb hisoblanadi. Ranglar va ularning ramziy ma'no-mohiyatidan bahs yuritish oson emas, albatta. Chunki ranglar u yoki bu xalqning uni qurshab turgan olam, adabiyot va san'atga doir qadimiy qarashlari bilangina emas, balki kosmogonik, mifologik, diniy-ilohiy tushuncha va tasavvurlari bilan ham bog'lanib ketgan. Shuningdek, odamlarning dunyoqarashi, yashash sharoitlari, diniy hayot yo'llarining o'zgarishi bilan ranglarga munosabat, rangdan ko'zlangan maqsadlar ham o'zgarib, ba'zan butunlay yangilanib borgan. madaniyatlararo munosabatlarda ranglarning ahamiyati katta bo'lib, turlicha farqlarga ega. Bir madaniyatdagi rangning lingvokulturologik ma'nosi boshqa madaniyatda umuman boshqa ramziy ma'noni ifodalaydi. Har bir rang har bir millat madaniyatida o'ziga xos lingvokulturologik xususiyatga ega. Masalan, birgina aza marosimida yevropaliklar qora, osiyoliklar ba'zan yashil, ba'zan ko'k, xitoy, yapon va koreys madaniyatlarida esa oq rangli kiyimlar kiyishadi. Mana shuning o'zida madaniyatlardagi farqlarni ko'rishimiz mumkin. Bu farqlar biror millatning tarixidan, urf-odatlaridan, milliy mentalitetidan va boshqa ko'pgina sabablaridan kelib chiqadi. Arab va o'zbek tillarida rang-tus bildiruvchi leksemalar har ikki tilning leksikasida muhim o'rin egallaydi va madaniy jihatdan ahamiyatli hisoblanadi. Bu tillar o'rtasidagi rang nomlarining tahlili ranglar orqali madaniy meros va milliy o'ziga xosliklarni aks ettirishini ko'rsatadi. Rang nomlari faqatgina lingvistik birlik bo'lib qolmasdan, xalqning tarixi, falsafasi va estetik qarashlarini ham ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. (2009). Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent.
2. Ibrohimov N. (2009) Arab tili grammatikasi. Namangan.
3. Hasanov M. (2019) Arab tili. Toshkent.
4. Astanova G. (2023) Arab tilidan boshlang'ich kurs. Buxoro.
5. O'tanova S. (2006) Alisher Navoiy lirikasida sariq rang semantikasi. *O'zbek tili va adabiyoti*, 5, 50-52.